НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ФІЛАТОВА-БІЛОУС НАТАЛІЯ ЮЛІЇВНА

УДК 347.4

ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ ДОГОВОРУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»

Юридичні науки

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2026

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

– докторка юридичних наук, професорка **Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувачка кафедри цивільного права, член-кореспондент НАПрН України.

Опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Майданик Роман Андрійович,** Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права, академік НАПрН України;

– доктор юридичних наук, професор **Коссак Володимир Михайлович,** Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри цивільного права та процесу;

– докторка юридичних наук **Штефан Анна Сергіївна,** Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, завідувачка відділу авторського права і суміжних прав

Захист відбудеться **«24» червня 2026 р.** о **10:00 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77.

З дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/aspirantura/doktorantura/zahyst-dysertaczij-u-speczializovanij-vchenij-radi-d-64-086-02/filatova/ та в науковій бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 84-а.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **Тетяна КУРМАН**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Бурхливий розвиток комп'ютерних технологій та електронних засобів передання інформації вніс суттєві зміни в суспільне й економічне життя. Це закономірно відобразилося і на правовій дійсності, торкнувшись різноманітних правових інститутів, галузей і підгалузей права. Особливо відчутним виявився вплив новітніх технологій на договірне право: зміни торкнулися всього, починаючи з практики укладення договорів і закінчуючи кожним елементом договірного правовідношення й переосмисленням самої сутності поняття «цивільно-правовий договір» як такого. Так, поява смарт-контрактів, онлайн-платформ, різноманітних цифрових активів та інших нових об'єктів цивільних прав докорінно змінили класичне договірне право, що сьогодні констатують провідні вчені з усього світу.

Зміни в договірних відносинах, обумовлені глобальною цифровізацією, є предметом активного обговорення в міжнародних організаціях та провідних дослідницьких центрах. Так, Комісією ООН з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ) було розроблено низку важливих модельних законів та рекомендацій з їх імплементації. Зокрема, це Модельний закон про електронну торгівлю 1996 року, Модельний закон про електронні записи, що передаються 2017 року тощо. Значним досягненням Комісії ЮНСІТРАЛ стало прийняття Конвенції ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах 2005 року, яка сформувала засади використання електронних засобів комунікації в практиці укладення й виконання договорів. Не менш важливими є напрацювання Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (УНІДРУА). Одним із найголовніших досягнень цієї установи є прийняття Принципів про цифрові активи та приватне право, які формують підходи до розуміння правової природи різноманітних цифрових активів, що дає змогу визначити особливості договорів, об'єктом яких вони виступають.

Важливі напрацювання в сфері регулювання договірних відносин у сучасному цифровізованому світі були зроблені в рамках ЄС. У відповідь на зміни, обумовлені розвитком і розповсюдженим новітніх технологій, було прийнято низку директив, зокрема: Директиву 2000/31/ЄС про електронну комерцію, Директиву 2019/770 про окремі аспекти договорів щодо передання цифрового контенту і

надання цифрових послуг тощо. Крім цього, протягом останніх років було прийнято низку регламентів ЄС, зокрема, Регламент 910/2014 про електронну ідентифікацію і довірчі послуги, Регламент 2019/1150 про забезпечення чесності і прозорості для бізнес-користувачів посередницьких послуг в онлайн середовищі, Загальний регламент захисту персональних даних 2016/679 (GDPR), а також Регламент 2022/2065 про цифрові сервіси.

В Україні зміни в практиці укладення договорів є не менш відчутними. Тому вони не залишилися поза увагою законодавця. Зокрема, було прийнято закони України «Про електронну комерцію», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про стимулювання розвитку цифрової економіки», внесені численні зміни до ЦК України та інших законодавчих актів.

Проте далеко не всі нововведення виявилися прогресивними. Значна їх частина дублює вже існуючі положення законодавства або навіть суперечить їм, що призводить до проблем у правозастосовній практиці. Часто мають місце і внутрішні суперечності між положеннями одного і того самого нормативно-правового акту. Водночас, попри наявність великої кількості змін, значне коло питань, пов'язаних з цифровізацією договірних відносин, залишається не вирішеними на законодавчому рівні. Крім цього, існує нагальна потреба в імплементації великої кількості положень європейського вторинного законодавства. Однак ця робота виконується занадто повільно й безсистемно, що призводить до гальмування євроінтеграційних процесів у цілому.

Однією із причин відсутності на національному рівні цілісного бачення того, як мають регулюватися договірні відносини в цифрову еру і як мають вирішуватися спори, які виникають у практиці, є брак наукових досліджень у цій сфері. Фактично на сьогодні майже відсутні монографічні дослідження та дисертації на цю тему, а публікації в наукових періодичних журналах є одиничними. Видним дослідженням у цьому контексті є дисертація К.Г. Некіт на тему права власності в інформаційному суспільстві, яка, однак, не торкається договірного права безпосередньо. З-поміж кандидатських дисертацій варто відзначити роботу Л.М. Максиміва щодо нематеріальних благ, яка, втім, також торкається питань договірного права лише побіжно. На рівні наукових статей питання приватного права в цифрову еру, аналізувалися Р.А. Майдаником, І.Р. Калауром, І.В. Спасибо-Фатєєвою, Н.С. Кузнєцовою, Р.О. Стефанчуком, О.В. Кохановською,

В.М. Коссаком, А.С. Штефан, О.С. Яворською, В.Л. Яроцьким, І.Й. Пучковською, С.І. Шимон, Р.І. Таш'яном, С.О. Сліпченком, О.П. Печеним, Б.П. Карнаухом, Ю.М. Філоновою та іншими вченими. Публікації цих учених торкаються окремих питань договірного права в цифрову еру, що є важливим для розвитку вітчизняної правової доктрини в цьому напрямку. Водночас у вітчизняній правовій доктрині бракує саме комплексного бачення проблем договірного права в сучасному цифровізованому світі.

У зарубіжній правовій доктрині дослідження особливостей договірних правовідносин у цифрову еру посідають чільне місце. Ці дослідження фактично сформували міцний фундамент для розробки модельних законів і принципів міжнародними організаціями, про які зазначалося вище, а також проєктів директив і регламентів ЄС. З-поміж фундаментальних праць варто відзначити перш за все Загальний проєкт спільних підходів ЄС (DCFR) з коментарями розробників, який приділяє особливу увагу питанням укладення і виконання договорів з використанням електронних засобів комунікації. Крім цього, важливу роль відіграли праці таких знаних на міжнародному рівні експертів у галузі договірного права, як Оле Ландо (Ole Lando), Крістіан фон Бар (Christian von Bar*),* Хью Біл (Hugh Beal), Анна Венеціано (Anna Veneziano) та інших. Численні наукові статті з тематики договірного права в цифрову еру були опубліковані такими вченими, як Крістоф Буш (Christoph Busch), Крістіан Твіг-Флеснер (Christian Twigg-Flesner), Марі Джул Сюренсен (Marie Jull Sørensen), Тереза Родрігес де ла Херас Баллелл (Teresa Rodríguez de las Heras Ballell) та багатьма іншими.

Втім і в зарубіжній правовій доктрині й практиці залишаються питання, які так і не були остаточно вирішені. Зокрема, це питання правової кваліфікації договорів щодо новітніх видів об'єктів цивільних прав, таких як цифровий контент, цифрові послуги, віртуальні активи, онлайн акаунти, дані тощо. Наразі в доктрині й міжнародних документах були сформульовані лише окремі підходи до вирішення цих питань, однак остаточно рішення досі не знайдено. Крім цього, чимало питань виникає при дослідженні алгоритмічних договорів і смарт-контрактів. У зарубіжній доктрині досі відсутні єдині підходи до їх визначення, а також до того, як мають регулюватися відносини, що виникають при укладенні й виконанні відповідних договорів, і чи потрібне додаткове регулювання цих відносин узагалі.

В Україні ж коло питань, що потребують доктринального осмислення, є значно ширшим. Це і питання електронної форми і визначення її місця серед форм правочинів та способів волевиявлення, і підписів, які можуть використовуватися при укладенні електронних договорів, і особливостей вираження оферти й акцепту за допомогою засобів електронної комунікації, а також визначення моменту укладення договорів з використанням таких засобів комунікації. Проблеми, що виникають у практиці використання смарт-контрактів, на жаль, мало досліджувалися у вітчизняній правовій доктрині, а поняття алгоритмічних договорів узагалі є справжньою білою плямою у вітчизняній цивілістиці.

Усі ці питання заслуговують на глибоке й ретельне дослідження і будуть проаналізовані в цій дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі цивільного права відповідно до цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні», № 0111u000963. Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 31 жовтня 2024 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формулювання найбільш послідовних та адекватних сучасним реаліям підходів до регулювання договірних правовідносин та до вирішення спорів, що виникають між учасниками цих правовідносин, в умовах цифровізації, на базі комплексного аналізу правового концепту договору як такого, його форми, порядку укладення, а також класифікації договорів.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання: 1) з'ясувати феномен цифрової ери, зміст і обсяг поняття цифровізації; 2) оцінити вплив цифровізації на договірні правовідносини, виявити, що саме в цих правовідносинах змінилося під цим впливом; 3) розкрити особливості регулювання договірних правовідносин у цифрову еру, виявити джерела права, які забезпечують регулювання договірних відносин; 4) з'ясувати, за яким принципом слід визначати, які саме питання, що виникають у договірній практиці в цифрову еру, вимагають нових законодавчих рішень, а які можуть продовжувати регулюватися існуючими положеннями законодавства; 5) визначити поняття форми договору та з'ясувати, як форма договору

трансформувалася під впливом цифровізації; 6) визначити місце електронної форми представлення інформації серед існуючих форм правочинів та способів волевиявлення; 7) з'ясувати функції та технічні особливості різних видів електронних підписів, а також їх здатність замінювати власноручний підпис при укладенні договорів; 8) виявити особливості укладення договору в цифрову еру, способи вираження оферти й акцепту за допомогою електронних засобів комунікації; 9) визначити, чи існує необхідність у внесенні змін до законодавства з метою окремого регулювання укладення договорів за допомогою електронних засобів комунікації; 10) з'ясувати, за якими критеріями зазнала змін класифікація договорів під впливом цифровізації, і в чому саме полягають ці зміни; 11) кваліфікувати договори, які укладаються щодо таких об'єктів цивільних прав, які з'явилися або набули особливого розповсюдження й значення в цифрову еру (зокрема, віртуальні активи, цифровий контент і дані); 12) визначити поняття алгоритмічних договорів та з'ясувати їх основні особливості; 13) запропонувати бачення природи смарт-контрактів, установити їх зв'язок із договірними правовідносинами; 14) сформулювати підходи до вирішення найбільш неоднозначних питань, що виникають у практиці укладення алгоритмічних договорів та використання смарт-контрактів.

Об'єктом дослідження є зобов'язальні правовідносини, що виникають із договору в цифрову еру.

Предметом дослідження є поняття договору, його форма й порядок укладення, а також види договорів в умовах цифровізації.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

Основним загальнонауковим методом послугував діалектичний метод, за допомогою якого було проаналізовано розвиток правового концепту договору, здійснено оцінку впливу цифровізації на договірні правовідносини, з'ясовано особливості форми договору в умовах цифровізації, визначено її вплив на динаміку договірних правовідносин, а також на класифікацію договорів. Крім діалектичного, в основі дослідження лежить системно-структурний метод, який дозволив розглянути договірне право як структуровану систему, елементи якої (окремі норми законодавства або сукупність таких норм) є взаємопов'язаними, а тому будь-які зміни, що торкаються одних елементів, неминуче позначаються і на інших. Це дозволило сформулювати збалансовані підходи до регулювання тих

питань, які виникають у договірній практиці під впливом цифровізації. Чільне місце серед загальнонаукових методів, використаних у цьому дослідженні, посів формально-логічний метод, за допомогою якого було визначено місце електронної форми представлення інформації з-поміж форм правочинів, здійснено класифікацію видів електронних підписів, з'ясовано критерії класифікації договорів, які сформувалися під впливом цифровізації, виокремлено особливі види договорів, що сформувалися в цифрову еру тощо.

Основним спеціально-науковим методом дослідження послугував порівняльно-правовий метод. За допомогою цього методу вдалося з'ясувати підходи до регулювання тих чи інших питань, що виникають у договірній практиці в умовах цифровізації, на рівні законодавств різних країн (країни ЄС, Великобританія, США, Канада), а також порівняти ці підходи із тими, що покладені в основу українського законодавства. Це дало можливість оцінити ефективність і послідовність використаних у вітчизняному законодавстві підходів та сформулювати рекомендації щодо їх зміни (якщо такі зміни потрібні). Крім цього, за допомогою порівняльно-правового методу було проаналізовано положення міжнародних договорів та актів уніфікації приватного права, спрямованих на регулювання питань, які виникають у договірній практиці в умовах цифровізації. Це дало можливість сформулювати рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного законодавства й судової практики з урахуванням досягнень світової юридичної спільноти у цій сфері.

Не менш важливим спеціально-науковим методом послугував юридико-емпіричний метод, який дозволив з'ясувати основні проблеми, які виникають у практиці розгляду спорів між учасниками договірних відносин в умовах цифровізації як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Зокрема, в межах дослідження було проаналізовано правові висновки КЦС ВС, КГС ВС і Великої Палати Верховного Суду, сформульовані в справах, які стосувалися питань електронної форми договору, електронних підписів, вираження оферт і акцептів за допомогою засобів електронної комунікації тощо. Крім цього, було досліджено практику Європейського суду справедливості, судів США, Великобританії, Верховного Суду Сінгапуру, рішення якого уже стали хрестоматійними в контексті сформульованих у них правових позицій щодо різних питань, які виникли у договірній практиці останніх декількох років.

Історико-правовий метод послугував ще одним методом цього дослідження. За його допомогою вдалося простежити зміни в ключових категоріях договірного права та їх значенні для договірної практики, починаючи з римського права і закінчуючи сучасним правом. Зокрема, за допомогою цього методу було проаналізовано генезис самого поняття договору, його форми, стадій укладення, умов, за яких договір уважається укладеним, а також видів договорів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні науковим дослідженням трансформації договірних правовідносин під впливом цифровізації з визначенням їх елементів, що вимагають принципово інших підходів до їх регулювання. Результатом цього дослідження стали нові теоретичні положення та науково обґрунтовані висновки, пропозиції та рекомендації, а саме:

вперше обґрунтовано та доведено:

- амбівалентний вплив цифровізації на договір та його роль у регулюванні відносин між різними суб'єктами приватного права. З одного боку, електронний договір стає універсальним й основним регулятором відносин між багаточисленними інтернет-користувачами, адже електронні договори у переважній більшості випадків є публічними договорами й договорами приєднання, які укладаються на однакових умовах з потенційно необмеженою кількістю осіб. З іншого боку, усталений погляд на договір як правочин (тобто, цілеспрямований вольовий акт) та як зобов'язання розмивається через автоматизованість і механічність укладення і виконання договорів онлайн.

- брак у вітчизняному законодавстві вимог до фіксації змісту договору (правочину) в електронних документах, при дотриманні яких договір (правочин) може вважатися таким, що укладений (вчинений) у письмовій формі. Існує два варіанти впровадження цих вимог. Перший (найбільш послідовний) передбачає формулювання загального правила для всіх правочинів, що передбачає внесення до ст. 207 ЦК України застереження про те, що правочин уважається вчиненим у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований у такий спосіб, який забезпечує його цілісність і незмінність протягом такого періоду часу, протягом якого для його сторін розумно очікувати його цілісність і незмінність. Другий варіант (мінімально необхідний з точки зору адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС) полягає в поширенні вимог щодо фіксації змісту правочину лише

на договори (правочини) між суб'єктами підприємницької діяльності і фізичними особами (споживачами). Він передбачає впровадження до законів про захист прав споживачів: (а) поняття «довговічний носій», яким є будь-який засіб фіксації інформації, завдяки якому вона може зберігатися і залишатися незмінною та доступною для майбутніх звернень до неї на період часу, протягом якого розумно очікувати її збереження, та таким чином, що забезпечує незмінюваність цієї інформації протягом такого ж періоду часу; (б) вимоги про забезпечення споживача примірником договору та підтвердженням укладення договору в паперовій або в електронній формі на довговічному носії та внесення до відповідних договорів змін з використанням довговічних носіїв;

- доцільність запровадження на законодавчому рівні вимоги про підписання фізичними особами (споживачами) договорів про надання фінансових послуг за допомогою кваліфікованого електронного підпису, удосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті, або електронним підписом одноразовим ідентифікатором;

- висновок про те, що в контексті співвідношення публічної оферти й запрошення робити оферту: (а) невиправданим є існування спеціального правила, згідно з яким пропозиція укласти договір, розміщена у відкритому доступі в мережі Інтернет, є офертою (абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України), при тому, що за загальним правилом (ч. 2 ст. 641 ЦК України) пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір; (б) доцільним є виключення правила, передбаченого абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України, з одночасною зміною загального правила (ч. 2 ст. 641 ЦК України) таким чином, щоб пропозиція, адресована невизначеному колу осіб, вважалася пропозицією укласти договір (офертою), якщо в ній містяться всі істотні умови майбутнього договору;

- вплив цифровізації на класифікацію договорів за суб'єктним складом та за метою (спрямованістю) договорів;

- появу під впливом цифровізації нових видів договорів (а саме, алгоритмічних договорів і юридичних смарт-контрактів), які не вписуються в жодну існуючу класифікацію договорів;

- необхідність покладення на операторів онлайн платформ (зокрема, на класифайди і маркетплейси) додаткових обов'язків щодо: (а) розкриття інформації про наявність або відсутність у тих користувачів платформи, які пропонують свої товари (роботи,

послуги тощо), статусу підприємця; (б) зазначення, що на договір, укладений користувачем платформи зі звичайною фізичною особою, не розповсюджується законодавство про захист прав споживачів;

- залежність кваліфікації договорів щодо цифрового контенту від того, в якій саме якості він надається користувачу: як об'єкт права інтелектуальної власності або як благо, що має певні функціональні та споживчі властивості. В першому випадку договір буде кваліфікуватися як договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, а в другому – як договір купівлі-продажу. Однак в останньому випадку до цих договорів не можуть бути застосовані ті положення законодавства про договори купівлі-продажу, які стосуються лише речей. У зв'язку з цим запропоновано доповнити Главу 54 ЦК України новим параграфом, присвяченим договорам про надання цифрового контенту, в якому надати визначення цим договорам та вказати, які положення § 1 цієї Глави не застосовуються до цих договорів.

- розуміння договорів щодо даних як непойменованих договорів. Деякі з них є непойменованими *типами* договорів, тобто такими договорами, які не вписуються в жоден передбачений цивільним законодавством тип договорів (зокрема, договори про передання даних, про надання простого доступу до даних, про пули даних і т.ін.). Інші договори щодо даних є непойменованими *видами* договорів, тобто, такими договорами, які можна віднести до певного передбаченого законом типу договорів (як от договори про виконання робіт, надання послуг тощо), однак не можна віднести до жодного виду договорів, які виокремлюються законом у межах того чи іншого типу договорів (такими, зокрема, є договори про обробку даних, управління даними, зберігання даних на умовах ескроу і т.ін.). До договорів щодо даних можуть за аналогією застосовуватися певні положення щодо класичних типів (видів) договорів (зокрема, купівлі-продажу, ліцензійних договорів, договорів про спільну діяльність тощо);

- розуміння договорів про передання віртуальних активів від одного користувача DLT (блокчейну) до іншого як договорів про відчуження майна (купівля-продаж, дарування, міна тощо, залежно від їх предмета та оплатності). Це стосується і тих випадків, коли віртуальний актив існує на приватному DLT;

- розуміння алгоритмічного договору як договору, укладення, виконання або визначення умов якого відбуваються за допомогою

алгоритму, яким є цифровий асистент, бот або інша програма, що забезпечує автоматичне та/або автономне прийняття рішень;

- необхідність внесення до законодавства (а саме, до § 2 Глави 16 ЦК України) презумпції, згідно з якою алгоритмічний договір (правочин) є дійсним, навіть якщо певна дія, вчинена алгоритмом, була непередбачуваною, крім випадків, коли цю дію не могла розумно передбачити сторона, якій вона приписується, а інша сторона договору знала або не могла не знати про те, що контрагент не передбачає вчинення такої дії;

- положення про те, як співвідносяться смарт-контракт та цивільно-правовий договір: смарт-контракт загалом не є договором, а є комп'ютерною програмою. Однак він може являти собою цивільно-правовий договір тільки в тих випадках, коли всі умови домовленості між сторонами, що спрямована на виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків, викладені мовою програмування і розміщені на DLT (зокрема, блокчейні);

- положення про те, як співвідносяться смарт-контракт та алгоритмічний договір: смарт-контракт може бути тим алгоритмом, який використовується для укладення або виконання алгоритмічного договору, однак він може також являти собою алгоритмічний договір у цілому, якщо умови такого договору повністю викладені мовою програмування, а сам договір розміщено на DLT;

- правила визначення особи, відповідальної за некоректну роботу смарт-контракту або невідповідність смарт-контракту домовленості сторін, досягнутої природною мовою: 1) якщо смарт-контракт розробляється однією зі сторін договору, її працівником або особою, залученою до складання договору цією стороною на підставі окремого договору, відповідальність несе саме ця сторона; 2) якщо смарт-контракт був розроблений обома сторонами або їхніми працівниками, то відповідальність має нести та сторона, в частині смарт-контракту якої була зроблена помилка; 3) якщо смарт-контракт був розроблений третьою особою, що була залучена обома сторонами договору, то відповідальність несе та сторона, яка була зобов'язана контролювати процес розробки договору та приймати результати такої розробки; 4) якщо неможливо встановити, яка сторона зробила помилку в смарт-контракті, або якщо обидві сторони в рівній мірі контролювали розробку смарт-контракту і приймали виконання, то жодна з них не несе відповідальність перед іншою;

удосконалено:

- підходи до розуміння електронної форми та її місця серед форм правочинів та способів волевиявлення. Така форма не є самостійним різновидом форм правочинів, але вона може: (а) слугувати підтвердженням вчинення правочину в усній формі або (б) бути прирівняна до письмової форми правочину, якщо вона відповідає вимогам до такої форми, якими є вимога фіксації (ч. 1 ст. 207 ЦК України) та вимога підпису (ч. 2 ст. 207 ЦК України). Тому запропоновано виключити абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України, який автоматично прирівнює будь-який договір, укладений за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, до письмових договорів, оскільки він суперечить положенням ст. 207 ЦК України;

- класифікацію електронних підписів: вони поділяються на пойменовані та непойменовані. До перших належать ті види підписів, які прямо передбачені законодавством, а саме, підпис одноразовим ідентифікатором, удосконалений електронний підпис та кваліфікований електронний підпис, а до других – ті, які в законодавстві прямо не згадуються, зокрема, підписи у вигляді набору будь-яких електронних даних, що здатні ідентифікувати особу підписувача будь-яким чином (так звані «прості електронні підписи»);

- визначення клік-обгорткових *(click-wrap)* та браузер-обгорткових (*browse-wrap)* договорів. Клік-обгорткові договори – це ті договори, що укладаються через мережу Інтернет, у яких користувач веб-сайту виражає свою згоду на укладення договору та/або на включення до договору певних умов шляхом клікання (клацання) на інтерактивній клавіші на екрані, що містить надпис «я погоджуюсь» або подібний йому. Браузер-обгорткові договори – це договори, для укладення яких від користувача сайту не вимагається здійснювати певні дії, спрямовані безпосередньо на їх укладення - для них достатньо, щоб користувач учинив певну іншу дію (наприклад, завантажив програмний продукт, відвідав веб-сторінку) або не робив нічого;

- критерій класифікації договорів за суб'єктним складом. У зв'язку з появою договорів типу P2B («платформа-до-бізнесу»), сторонами яких є оператор платформи та суб'єкт підприємницької діяльності, що використовує платформу для розміщення пропозицій своїх товарів (робіт, послуг тощо), відбувається виокремлення сильнішої сторони (якою є оператор платформи) і слабшої сторони (яким є бізнес-користувач). Тому критерієм класифікації стає не

просто суб'єктний склад договору (належність сторін до суб'єктів підприємницької діяльності або до звичайних фізичних осіб), а й договірна позиція сторін, тобто, те, яка зі сторін має більшу обізнаність, переговорну силу, здатність упливати на зміст договору тощо;

- підхід до розуміння цифрового контенту: хоча формально він являє собою сукупність даних у цифровій формі, цінність цих даних полягає не у відомостях (знанні), які вони несуть, а в тому, що вони мають певні функціональні характеристики та корисні (утилітарні) властивості, завдяки яким він може використовуватися в цифровому середовищі і задовольняти певні потреби споживачів (а саме, функціональність, сумісність та інтероперабельність), а не ті властивості, які притаманні йому як набору даних;

- класифікацію смарт-контрактів залежно від способу їх взаємодії з договором – смарт-контракти поділяються на: 1) ті, що являють собою частину договору; 2) ті, що являють собою договір у цілому; 3) ті, які не є ані договором у цілому, ані частиною договору, а є інструментом автоматизованого виконання договору;

набули подальшого розвитку:

- підходи до кваліфікації форми вираження оферти за допомогою засобів електронної комунікації. Оферта, висловлена в ході аудіо- чи відеоконференції в режимі реального часу, вважається висловленою усно. Водночас оферта у вигляді текстового повідомлення або голосового чи відео-повідомлення, що надсилається засобом електронного зв'язку, прирівнюється до письмової оферти;

- рекомендації щодо внесення до ЦК України положення про юридично значущі повідомлення і правила їх надсилання та одержання. До Глави 2 ЦК України доцільно внести норму, яка б містила: 1) визначення поняття юридично значущого повідомлення, яким є будь-яке повідомлення, що містить інформацію або втілює юридичну дію, з якою закон або правочин пов'язує юридичні наслідки для його адресата; 2) правила щодо форми таких повідомлень: вони можуть бути втілені в будь-якій формі, що відповідає закону, договору або суті відносин між сторонами, і при цьому до усних прирівнюються повідомлення, передані засобами електронної комунікації в режимі реального часу, а до письмових – аудіо- і відеоповідомлення, записані і надіслані адресату; 3) правило, згідно з яким юридично значуще повідомлення обумовлює виникнення правових наслідків з моменту його одержання адресатом; 4) умови, за яких юридично значущі

повідомлення вважаються одержаними адресатом, а саме: (а) якщо такі повідомлення відправлені за адресою місця постійного проживання або місцезнаходження юридичної особи; (б) якщо вони відправлені за електронною адресою, визначеною адресатом повідомлення для цілей отримання повідомлень такого виду, а якщо така адреса не визначена – за адресою, щодо якої існують підстави розумно очікувати, що адресат отримає повідомлення і ознайомиться з ним без надмірної затримки; (в) якщо вони відправлені за іншою адресою, ніж та, що визначена в попередніх пунктах, - за умови повідомлення адресата на визначену в попередніх пунктах адресу про надіслання йому повідомлення на іншу адресу;

- ідеї про те, що алгоритми (боти, цифрові асистенти тощо), що залучаються для автоматизації процесу укладення або виконання договорів, є лише цифровими інструментами і не можуть бути наділені правосуб'єктністю. Їх залучення не призводить до необхідності перегляду існуючої класифікації договорів за суб'єктним складом або до необхідності виокремлення договорів типу «алгоритм до особи» або «алгоритм до алгоритму». Крім цього, сам факт використання алгоритму не змінює договірної позиції сторони (сторін): слабка сторона залишається слабкою, навіть якщо використання алгоритму підвищує її обізнаність, а сильніша – сильнішою;

- визначення даних: вони є формою вираження інформації, основне призначення якої полягає не в здатності виступати джерелом знань, а в здатності до електронної й автоматизованої обробки. Дані не є цифровою річчю в розумінні ст. 179-1 ЦК України;

- ідеї про те, що алгоритмічний договір не може бути позбавлений дійсності або позовного захисту лише на тій підставі, що його сторона (сторони) не вчиняли безпосередніх дій, спрямованих на його укладення або виконання, делегувавши це алгоритму. Таке застереження доцільно внести до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про електронну комерцію»;

- міркування про те, що якщо смарт-контракт являє собою частину договору або виступає засобом виконання договору, і версія умов договору, викладена мовою програмування, суперечить версії, викладеній природною мовою, то друга має перевагу над першою. Відповідне правило має знайти місце в цивільному законодавстві і може бути закріплене в Главі 52 ЦК України;

- ідеї про те, що в законах України «Про захист прав

споживачів» слід закріпити вимогу, згідно з якою умови договору, виражені у вигляді смарт-контракту, мають бути перекладені природною (людською) мовою для споживача;

- рекомендації щодо внесення до цивільного законодавства (а саме, до ст. 634 ЦК України та до законів України «Про захист прав споживачів») вимоги про забезпечення технічної можливості відмовитися, змінити або розірвати договір, який є смарт-контрактом, містить смарт-контракт або якщо виконання договору забезпечується смарт-контрактом. Така вимога повинна стосуватися сторони договору приєднання, яка встановила умови договору у формулярах або інших стандартних формах, а також суб'єкта підприємницької діяльності у договорах типу B2C.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані у:

а) науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики договірного права;

б) правотворчості – для розроблення й удосконалення вітчизняного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами у сфері договірних зобов'язань та правочинів;

в) правозастосуванні – судами при вирішенні цивільних та господарських справ, що випливають із договірних правовідносин;

г) навчальному процесі – при вивченні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Приватне право», «Договірне право», «Правові аспекти електронної комерції», для підготовки методичних матеріалів, підручників, посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані здобувачкою самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Окремі статті і розділи до монографій, що відображають результати роботи, написані у співавторстві.

Особистий внесок здобувачки в цих статтях і розділах до монографій є таким:

- «UNCITRAL approaches to regulate electronic contracting. Are they still applicable? Based on Ukrainian and other CIS countries' experience»: проаналізовано останні зміни до законодавства, що регулює договірні відносини, у державах-членах СНД, з'ясовано, чи

були ці зміни виправдані в умовах технологічного розвитку або ж доцільніше було б змінити підхід до застосування існуючих у договірному праві принципів та положень, визначено межі принципу «нейтралітету національного договірного права», що полягає у невтручанні в положення відповідного законодавства в умовах цифровізації і наданні переваги зміні підходів до застосування існуючих принципів і положень договірного права;

- «Digital Platforms' Practices on Content Moderation: Substantive and Procedural Issues Proposed by DSA»: проаналізовано основні положення Регламенту ЄС про цифрові сервіси й з'ясовано, яким чином цей регламент регулює модерацію контенту на онлайн-платформах; визначено, що вказаний регламент містить норми, що спрямовані на недопущення поширення нелегального контенту, однак у ньому відсутні положення, які б протидіяли поширенню дезінформації та фейків; запропоновано шляхи вдосконалення законодавства у сфері протидії поширенню дезінформації та фейків;

- «Online Accounts – Comparative and Private International Law Aspects»: проаналізовано технічну природу онлайн акаунтів і на цій основі визначено особливості їх правової природи; виокремлено три підходи до розуміння правової природи онлайн-акаунтів: зобов'язально-правовий, речово-правовий та комбінований; визначено основні проблеми, що виникають у контексті колізійного регулювання відносин щодо онлайн-акаунтів;

- «Перспективи визначення правового режиму криптовалюти у вітчизняному цивільному законодавстві з урахуванням досвіду зарубіжних країн»: запропоновано підходи до визначення поняття криптовалюти та до розуміння її правової природи як об'єкта цивільних прав; підтримано підхід, згідно з яким криптовалюта розглядається як різновид токенів, а останні – визначаються через поняття "віртуального активу"; запропоновано шляхи удосконалення проекту Закону України "Про віртуальні активи";

- «Порівняльний аналіз особливостей укладення електронних договорів в Україні і Німеччині: правові аспекти»: визначено види електронних договорів та механізми їх правового регулювання в Україні; класифіковано електронні підписи згідно з законодавством України та Німеччини; визначено основні проблеми регулювання відносин, що виникають при укладенні електронних договорів, за законодавством України і запропоновано шляхи їх подолання;

- «Договори типу click-wrap і browse-wrap: особливості і

призначення»: сформульовано підходи до розуміння правової природи договорів типу click-wrap і browse-wrap; визначено їх спільні риси та відмінності; проаналізовано підходи до розуміння договорів типу click-wrap у практиці Європейського суду справедливості; сформульовано висновок, згідно з яким вітчизняне законодавство не потребує спеціальних змін для регулювання вказаних видів договорів, однак на рівні практики мають бути сформульовані нові підходи до застосування існуючих положень договірного права.

- «Цифрові речі»: з'ясовано ознаки цифрових речей; визначено передумови появи цієї категорії в ЦК України; на підставі порівняльно-правового дослідження з'ясовано, в яких ще правопорядках виокремлюється категорія цифрових речей і як регулюються правовідносини щодо них у цих правопорядках.

Апробація результатів дисертації. Висновки дослідження були представлені на міжнародних, всеукраїнських конференціях, семінарах, воркшопах та вебінарах, а саме: «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (м. Харків, 17 лютого 2017 року); «Проблеми цивільного права та процесу», (м. Харків, 19-20 травня 2017 року); «Evolution of Private Law. New Perspectives» (м. Катовіце, Польща, 7-8 червня 2018 року); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 14 лютого 2018 року); «Проблеми цивільного права і процесу» (м. Харків, 25 травня 2018 року); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 22 лютого 2019 року); «Матвєєвські цивілістичні читання» (м. Київ, 18 жовтня 2019 року); «Речове право: пріоритети та перспективи. Київські правові читання» (м. Київ, 22 березня 2019 року); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 28 лютого 2020 року); «Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 року); «Право на забуття: проблеми реалізації та перспективи регулювання» (м. Харків, 24 червня 2021 року); «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 4 лютого 2022 року); «Штучний інтелект, дискримінація та прогнозування» (м. Харків, 4 жовтня 2022 року); «21st Century Applications of Technology: Property and Intellectual Property Aspects» (м. Лондон, Великобританія, 7 липня 2023 року); «Віртуальні активи та платформні рішення» (м. Харків, 3 листопада 2023 року); «Новації в європейському регулюванні: цифрові платформи, штучний інтелект, вирішення спорів онлайн (ODR)» (м. Харків, 20-21 квітня 2023 року);

«German-Ukrainian Round Table on Global Information Protection Day» (м. Пассау, Німеччина, 30 листопада – 1 грудня 2023 року); «Європейські фундаментальні цінності та цифровізація: захист даних, автоматизація, цифрові послуги та цифрові ринки» (м. Харків, 26-27 вересня 2024 року); «Цифрові речі та віртуальні активи: українська та європейська практика» (м. Харків, 28-29 листопада 2024 року); «Current legal challenges: Human Rights Protection in Digital Era» (м. Чернівці, 13 листопада 2024 року).

Структура та обсяг дисертації зумовлені її предметом, метою й завданнями, а також необхідністю послідовного розкриття всіх питань теми, що досліджується. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають тринадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 446 сторінок, із них основний текст викладено на 376 сторінках, список використаних джерел – 515 найменувань – на 65 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **розділі 1 «Правовий концепт договору і регулювання договірних відносин у цифрову еру»** визначено історичні рамки цифрової ери, сформульовано підходи до розуміння цифровізації та з'ясовано, яким чином цифровізація вплинула на правовий концепт договору і як цей вплив позначився на особливостях правового регулювання договірних відносин у цифрову еру.

У підрозділі 1.1. «Поняття цифрової ери і цифровізації та їх вплив на договірні відносини» з'ясовано, що являє собою цифрова ера як історичний період життя людства, сформульовано підходи до розуміння поняття цифровізації, а також визначено, яким чином цифровізація позначилася на соціально-економічному житті в цілому та на договірних правовідносинах зокрема.

Визначено, що цифрова ера – це історичний період, який розпочався у 70-х роках XX століття і триває дотепер, спираючись на технологічні досягнення так званих «Третьої» та «Четвертої» індустріальних революцій. Цифровізація у вузькому розумінні являє собою створення цифрових відповідників для об'єктів матеріального світу, а в широкому - процес проникнення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя.

Визначено, що основними змінами в соціально-економічному житті в цифрову еру є: (а) глобалізація економіки, що полягає в

можливості організувати виробництво й розподіл продукції без обмеження кордонами держав і в режимі реального часу; (б) переструктурування економічних відносин за принципом «трикутника» під впливом онлайн-платформ, яке характеризується переходом від прямих відносин між покупцем і продавцем до відносин за участю посередника, яким виступає оператор онлайн-платформи; (в) перехід до «шерингової» економіки, де цінність власності над певними благами стрімко поступається цінності наявності доступу до них при одночасному зростанні ролі послуг в економічному житті порівняно з роллю товарів.

Обґрунтовано, що цифровізація чинить амбівалентний вплив на договір і його роль у регулюванні відносин між різними суб'єктами. Щодо ролі договору, то, з одного боку, він залишається інструментом регулювання відносин між його сторонами, яких зазвичай є дві. З іншого боку, у зв'язку з тим, що електронні договори у переважній більшості випадків є публічними договорами й договорами приєднання, які укладаються на однакових умовах з потенційно необмеженою кількістю осіб, фактично договір як такий стає універсальним й основним регулятором відносин між Інтернет-користувачами, яких є мільярди по всьому світу. Що стосується сутності договору, то, з одного боку, він продовжує виступати в таких іпостасях, як правочин (тобто, цілеспрямований вольовий акт) та зобов'язання. З іншого ж боку, в практиці укладення договорів онлайн цілеспрямованість волевиявлення сторін розмивається, оскільки саме по собі укладення договорів часто є автоматизованим і механічним. Зобов'язальна сутність договору також відчуває на собі зміни, оскільки виконання договорів так само стає автоматичним і часто не залежить від волі сторін безпосередньо.

У підрозділі 1.2. «Регулювання договірних відносин у цифрову еру» з'ясовано, якими джерелами регулюються договірні відносини в умовах цифровізації і в чому полягає їх специфіка порівняно з джерелами регулювання, що використовувалися в добу класичного договірного права.

Обґрунтовано, що в цифрову еру важливе значення мають альтернативні форми (джерела) регулювання договірних відносин, а саме: (а) приватне регулювання, яке складають кодекси професійної (ділової) етики, що приймаються непідприємницькими (саморегулівними) організаціями; політики корпоративної соціальної відповідальності, які приймаються звичайними компаніями

(підприємницькими організаціями); платформне регулювання – правила, які розробляються онлайн-платформами для їх користувачів, рейтингові системи та механізми онлайн вирішення спорів (ODR); (б) алгоритмічне регулювання – регулювання, що забезпечується комп'ютерною програмою або системою штучного інтелекту.

З'ясовано, що в країнах ЄС у цифрову еру спостерігаються тенденції до декодифікації договірного права, за якої регулювання нових явищ договірної практики здійснюється поза цивільними кодексами, тоді як до останніх потрапляють лише ті зміни, які мають фундаментальний характер.

Обґрунтовано, що не будь-які зміни в договірній практиці, що відбуваються у зв'язку з появою тих чи інших технологій, обумовлюють необхідність у перегляді законодавчого регулювання відповідних відносин, а лише ті зміни, які є докорінними і відбуваються у зв'язку із застосуванням так званих «дизруптивних» (підривних) технологій (зокрема, технології штучного інтелекту, DLT (зокрема, блокчейну), аналізу Великих даних тощо).

Розділ 2 «Форма договору і способи волевиявлення в цифрову еру» присвячено з'ясуванню тих змін, які торкнулися форми договорів та способів волевиявлення сторін в умовах цифровізації, а також визначенню того, чи потребують відповідні положення вітчизняного законодавства змін.

У підрозділі 2.1. «Поняття і види форми правочину (договору) та способів волевиявлення. Наслідки недодержання вимог щодо форми правочину (договору)» здійснено порівняльно-правовий аналіз поняття і ролі форми правочину (договору) у договірному праві України та інших країн романо-германського та англо-американського права.

Визначено, що форма правочину (договору) – це спосіб волевиявлення та/або результат поєднання декількох способів волевиявлення сторін щодо всіх умов, які складають зміст правочину (договору). Існує два види форм правочинів - усна і письмова, які одночасно є способами волевиявлення. Інші два способи волевиявлення (конклюдентні дії і мовчання) не утворюють самостійних форм правочинів, але їх використання однією зі сторін може утворювати усну або письмову форму правочину у поєднанні з усним або письмовим способом волевиявлення іншої сторони.

З'ясовано, що специфікою вітчизняного підходу до регулювання форми правочину (договору) є те, що на відміну від країн класичної

романо-германської правової традиції, а також англо-американського права, де вимоги щодо форми договору (вчинення правочину) є винятковими, у вітчизняному законодавстві ці вимоги стосуються доволі широкого кола правочинів (договорів), а від їх дотримання часто залежить дійсність правочину (договору). Тому питання дотримання вимог щодо форми правочинів (договорів) стає особливо актуальним в умовах цифровізації. Так, з одного боку, цифровізація надає можливість дещо спростити оформлення правочинів (договорів). Однак, з іншого боку, таке спрощення не завжди відповідає тим вимогам, які містяться у вітчизняному законодавстві.

У зв'язку з надмірністю окремих вимог вітчизняного законодавства щодо форми правочинів (договорів) запропоновано: (а) виключити статтю 206 ЦК України, яка визначає, які правочини можуть бути вчинені в усній формі; (б) виключити п. 1 ч. 1 ст. 208 ЦК України щодо вчинення правочинів у письмовій формі між юридичними особами; (в) змінити п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК щодо форми правочинів між фізичними особами таким чином, щоб порогове значення суми правочинів, які мають вчинятися письмово, відповідала сучасним ринковим цінам, а саме: замінити формулювання «на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян» у цій нормі на формулювання «на суму, що перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діє станом на момент вчинення правочину»; (г) виключити ч. 5 ст. 719 ЦК України та ч. 2 ст. 799 ЦК України щодо нотаріального посвідчення договорів дарування та договорів оренди транспортних засобів відповідно.

У підрозділі 2.2. «Трансформація способів волевиявлення і форми правочину під впливом цифровізації. Електронна форма» досліджуються зміни, які сталися в практиці вчинення правочинів (укладення договорів) в умовах цифровізації, а також те, чи вимагають ці зміни перегляду вимог щодо форми правочинів (договорів), що містяться в законодавстві.

З'ясовано, що найбільш суттєвою трансформацією форми договору (правочину), яка відбулася під впливом цифровізації, є поява електронної форми представлення інформації. Втім електронна форма не є самостійним різновидом форм правочинів. Вона може слугувати підтвердженням вчинення правочину в усній формі, а в разі відповідності її вимогам до письмової форми, а саме, вимозі фіксації змісту правочину (ч. 1 ст. 207 ЦК України) та вимозі підпису (ч. 2 ст.

207 ЦК України), може бути прирівняна до письмової.

У контексті аналізу вимог щодо фіксації змісту правочину встановлено, що електронна форма не завжди здатна забезпечити настільки ж надійну фіксацію, як класична письмова форма. Тому в сучасному договірному праві сформувалося три підходи до формулювання вимог щодо електронної фіксації умов договору (правочину): (а) англо-американський, який вимагає, щоб фіксація змісту електронного документа була такою, щоб його адресат мав змогу зберегти його зміст у момент його отримання; (б) німецький, згідно з яким електронна фіксація повинна забезпечувати збереження цілісності і незмінюваності інформації безстроково; (в) загальноєвропейський, згідно з яким зміст договорів, які мають так звану «слабшу сторону» (зокрема, споживача), повинен зберігатися протягом такого періоду часу, протягом якого розумно очікувати збереження змісту договору відповідного виду, тоді як для всіх інших правочинів (договорів) спеціальних вимог щодо фіксації не висувається.

З'ясовано, що в українському законодавстві вимоги щодо фіксації змісту правочину при використанні електронної форми відсутні, що свідчить про його невідповідність підходам, утіленим у європейському законодавстві. У зв'язку з цим обґрунтовано, що до законодавства мають бути внесені відповідні зміни, що може бути зроблено в один із таких способів: 1) поширення вимог щодо фіксації змісту правочину при використанні електронної форми на будь-які види правочинів, що передбачає внесення змін до ч. 1 ст. 207 ЦК України; 2) поширення вимог щодо фіксації змісту правочину при використанні електронної форми лише на договори, в яких одна зі сторін є фізичною особою (споживачем), а інша – суб'єктом підприємницької діяльності, що передбачає запровадження до законів України «Про захист прав споживачів»: (а) поняття «довговічний носій», яким є будь-який засіб фіксації інформації, завдяки якому вона може зберігатися і залишатися незмінною та доступною для майбутніх звернень до неї на період часу, протягом якого розумно очікувати її збереження, та таким чином, що забезпечує незмінюваність цієї інформації протягом такого ж періоду часу; (б) вимог, згідно з якими у разі укладення договору поза торговельним чи офісним приміщенням та договору на відстані суб'єкт господарювання має надавати споживачу інформацію про товар (роботу, послугу тощо) разом із примірником підписаного договору на довговічному носії. Подібні

зміни мають бути внесені і в Закон України «Про споживче кредитування».

У підрозділі 2.3. «Поняття й види електронного підпису. Умови використання електронного підпису, за яких правочин (договір) вважається вчиненим (укладеним) у письмовій формі» розглянуто поняття й види електронних підписів, а також те, за яких умов електронний підпис відповідає вимозі підпису, що сформульована в ч. 2 ст. 207 ЦК України як одна з вимог до письмової форми правочину.

З'ясовано, що електронні підписи можуть бути поіменованими в законодавстві (зокрема, підпис одноразовим ідентифікатором, удосконалений електронний підпис (УЕП) та кваліфікований електронний підпис (КЕП) або непоіменованими, до яких належать прості електронні підписи. Простим електронним підписом може бути підпис у вигляді набору будь-яких електронних даних, що здатні забезпечити найпростіший низький рівень довіри до засобів електронної ідентифікації і являє собою будь-які дані, які здатні ідентифікувати особу підписувача.

На підставі порівняльно-правового аналізу встановлено, що існує три підходи до формулювання на законодавчому рівні вимог щодо того, які види електронних підписів можуть бути застосовані при вчиненні тих чи інших правочинів, щоб вони вважалися вчиненими письмово: (а) мінімалістичний, згідно з яким правочин, підписаний будь-яким видом електронного підпису, може прирівнюватися до такого, що вчинений у письмово; (б) цифровий, відповідно до якого правочин, учинений в електронній формі, може бути прирівняним до письмового лише у випадку підписання його за допомогою КЕП; (в) протоцифровий, згідно з яким правочин, учинений в електронній формі, може бути прирівняним до письмового лише у випадку підписання його за допомогою того виду підпису, який відповідає встановленим законодавством вимогам.

Обґрунтовано, що в українському законодавстві втілено змішаний підхід, який є комбінацією мінімалістичного і протоцифрового. З одного боку, лише КЕП має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис. З іншого ж боку, законодавство не вимагає використання лише цього виду підпису для того, щоб вимога письмової форми правочину була додержана або документ уважався підписаним належним чином. Водночас такий підхід не завжди здатен убезпечити осіб від використання їхніх електронних підписів без

їхнього дозволу, і це створює особливі ризики для сторін окремих видів договорів. У зв'язку з цим запропоновано запровадити на законодавчому рівні вимоги про підписання фізичними особами (споживачами) договорів про надання фінансових послуг за допомогою КЕП, УЕП, що базується на кваліфікованому сертифікаті, або електронним підписом одноразовим ідентифікатором.

Розділ 3 «Укладення договору в цифрову еру» присвячений аналізу стадій укладення договору та особливостей волевиявлення сторін на кожній із цих стадій, а також визначенню моменту укладення договору при використанні засобів електронної комунікації.

У підрозділі 3.1. «Загальна характеристика укладення договору в цифрову еру» на підставі порівняльно-правового аналізу визначено умови, за яких договір може вважатися укладеним у різних правових системах світу, та стадії, які опосередковують укладення договору, а також з'ясовано, чи вплинула цифровізація на ці умови й стадії.

Продемонстровано, що в контексті визначення умов, за яких договір уважається укладеним, у праві зарубіжних країн було сформульовано три основні підходи: (а) романський підхід, згідно з яким до таких умов належить згода сторін взяти на себе зобов'язання, здатність сторін укладати договір відповідного виду, визначеність об'єкта, який становить суть зобов'язання, законність підстави *(causa)* договірного зобов'язання (хоча від цієї умови дедалі більше країн останнім часом відмовляються); (б) англо-американський підхід, відповідно до якого такими умовами є оферта, акцепт, відшкодування *(consideration)* та намір сторін щодо укладення договору; (в) германський підхід, у якому умови, за яких договір уважається укладеним, не сформульовані окремо на рівні законодавства чи судової практики. Законодавство України також визначає умови, за яких договір може вважатися укладеним, які визначені в ч. 1 ст. 638 ЦК України: договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов.

Обґрунтовано, що розповсюдження практики укладення договорів за допомогою засобів електронної комунікації саме по собі не вплинуло на визначення умов, за яких договір уважається укладеним, і не призвело до їх зміни чи трансформації в законодавстві України чи зарубіжних країн.

У контексті аналізу стадій укладення договору продемонстровано, що поширення практики укладення договорів за

допомогою засобів електронної комунікації саме по собі не вплинуло на зміст і послідовність стадій укладення договору, а також на вимоги, яким вони мають відповідати. Такими стадіями в цифрову еру залишаються оферта й акцепт. Водночас поширення такої практики істотно вплинуло на способи волевиявлення сторін майбутніх договорів на кожній стадії їх укладення (як оферти, так і акцепту).

У підрозділі 3.2. «Оферта, публічна оферта і запрошення робити оферти при укладенні електронних договорів» досліджено правову природу пропозицій укласти договір, що розміщені в публічному доступі в мережі Інтернет, а також з'ясовано особливості відправки й доставки засобами електронної комунікації пропозицій, адресованих конкретним особам.

Продемонстровано, що в законодавстві й судовій практиці зарубіжних країн виокремлюється два підходи до визначення того, як співвідносяться оферта і запрошення робити оферту, коли пропозиції укласти договір розміщуються в мережі Інтернет. Перший підхід полягає в тому, що формулювати нові правила такого співвідношення для пропозицій, що розміщуються в мережі Інтернет, не потрібно (США, Німеччина та інші країни). Другий підхід, навпаки, передбачає формулювання спеціальних правил співвідношення оферти і запрошення робити оферти для випадків, коли пропозиції укласти договір розміщуються в мережі Інтернет (Сінгапур, Україна).

Обґрунтовано, що більш збалансованим у сучасних умовах є саме перший підхід. У зв'язку з цим зроблено висновок, що запровадження в українському законодавстві спеціального правила щодо публічних пропозицій, розміщених у мережі Інтернет, є невиправданим, оскільки це безпідставно створює паралельні режими для пропозицій, розміщених офлайн і онлайн. Тому запропоновано: (а) виключити абз. 3 ч. 1 ст. 641 слід; (б) частину другу ст. 641 ЦК України викласти в такій редакції: пропозиція, адресована невизначеному колу осіб, є пропозицією укласти договір (офертою), якщо в ній містяться всі істотні умови майбутнього договору; (в) частину 1 ст. 699 ЦК України виключити, оскільки вона дублюватиме положення запропонованої нами редакції частини 2 ст. 641 ЦК України.

У контексті аналізу пропозицій, адресованих засобами електронної комунікації конкретній особі, сформульовано підходи до кваліфікації форми вираження таких пропозицій. Обґрунтовано, що пропозиція, висловлена в ході аудіо- чи відеоконференції в режимі

реального часу, кваліфікується як усна оферта. Водночас пропозиція у вигляді текстового електронного повідомлення або голосового чи відео-повідомлення прирівнюється до письмової оферти.

У підрозділі 3.3. «Акцепт і момент укладення договорів з використанням електронних засобів комунікації» досліджено особливості волевиявлення сторони, яка акцептує оферту при укладенні договору засобами електронної комунікації, а також з'ясовано особливості визначення моменту укладення електронних договорів.

Обґрунтовано, що способи вираження акцепту при укладенні електронних договорів можуть бути поділені на два види – *click* (від англ. клацнути, клікнути) і *browse* (від англ. завантажити, прогорнути), залежно від чого і договори поділяються на *click-wrap contracts* (клік-обгорткові договори) та *browse-wrap contracts* (браузер-обгорткові договори).

Продемонстровано, що особливостями клік-обгорткових договорів є те, що: (а) волевиявлення акцептанта в них виражається через дію – клік, яка може означати як згоду на укладення договору в цілому, так і згоду на включення певних умов до тексту договору; (б) особа, яка виражає свою волю за допомогою кліка, має змогу ознайомитися із умовами майбутнього договору до того, як здійснить своє волевиявлення. При цьому якщо Інтернет-сайт вимагає реєстрації й авторизації користувача, то клік кваліфікується як частина підписаної письмової згоди акцептанта на укладення договору. Якщо ж сайт не вимагає жодної ідентифікації користувача, то клік є конклюдентною дією.

Визначено, що браузер-обгортковий договір - це договір, для укладення якого від користувача сайту не вимагається здійснювати певні дії, спрямовані безпосередньо на його укладення - для нього достатньо, щоб користувач учинив певну іншу дію (наприклад, завантажив програмний продукт, відвідав веб-сторінку) або не робив нічого. Продемонстровано, що в браузер-обгорткових договорах акцепт може виражатися у формі мовчання (якщо умови браузер-обгорткового договору передбачають, що для приєднання до нього достатньо лише того, що користувач продовжує перебувати на Інтернет-сайті) або конклюдентної дії у розумінні ч. 2 ст. 642 ЦК України (якщо договір передбачає, що він уважається укладеним за умови виконання користувачем певної дії (наприклад, завантаження певного файлу, здійснення замовлення на сайті тощо). Однак в

останньому випадку дії користувача можуть вважатися акцептом лише за умови, що йому належним чином роз'яснено, що виконання ним цих дій буде означати укладення договору на відповідних умовах.

У контексті визначення моменту укладення договору засобами електронної комунікації обґрунтовано, що необхідності у зміні чинного правила, яке міститься в ст. 640 ЦК України, або у формулюванні спеціального правила окремо для електронних договорів необхідності немає. Водночас з метою забезпечення більшої визначеності у питанні моменту укладення договору та інших пов'язаних із цим питань доцільно внести до ЦК України норму, яка б визначала поняття юридично значущого повідомлення, а також те, в якій формі воно може бути здійснене, з якої і на яку адресу (в тому числі електронну) воно має бути відправлене і коли воно вважається відправленим та доставленим.

Розділ 4 «Класифікація договорів і її трансформація у цифрову еру. Особливі види договорів у цифрову еру та специфіка захисту прав їх сторін» присвячено з'ясуванню того, чи вплинула цифровізація на поділ договорів за різними критеріями, а також чи спричинила вона появу нових типів (видів) договорів.

У підрозділі 4.1. «Класифікація цивільно-правових договорів та її основні проблеми в цифрову еру» здійснено загально-теоретичний аналіз поділу договорів за різними класифікаційними критеріями, а також впливу цифровізації на цей поділ.

З'ясовано, що в сучасному договірному праві існують так звані «дихотомічні класифікації» договорів (зокрема, за критерієм наявності зустрічного надання, концентрації прав та обов'язків, моментом укладення тощо), а також класифікації, у результаті яких договори поділяються на три і більше класифікаційні групи. З-поміж останніх найважливіше значення має класифікація за суб'єктним складом та за метою (спрямованістю).

Продемонстровано, що за суб'єктним складом договори поділяють на ті, що укладаються між суб'єктами підприємницької діяльності (так звані «договори типу B2B»), ті, що укладаються між суб'єктом підприємницької діяльності і споживачем (так звані «договори типу B2C»), та ті, що укладаються між фізичними особами (споживачами) (так звані «договори типу C2C»). За метою (спрямованістю) договори поділяються на 1) договори про передачу майна у власність; 2) договори про передачу майна у тимчасове користування; 3) договори про виконання робіт; 4) договори про

надання послуг; 5) договори про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; 6) договори про спільну діяльність та договори про створення юридичної особи та/або реалізацію прав її учасниками; 7) договори про забезпечення виконання зобов'язань; 8) договори щодо майна, яке перебуває у спільній власності; 9) договори щодо надання утримання між членами сім'ї; 10) договори щодо здійснення особистих немайнових прав. Кожен із наведених типів договорів поділяється на види, а види можуть поділятися на підвиди.

Доведено, що в договірному праві виокремлюються також самостійні (специфічні) види договорів, які не вписуються в жодні існуючі класифікації або створення класифікацій заради виокремлення яких є недоцільним. Прикладами, зокрема, є фідуціарні договори, біржові, договори приєднання, посередницькі договори і т.ін.

Обґрунтовано, що цифровізація договірної практики не вплинула на дихотомічні класифікації договорів, однак вплинула на класифікацію договорів за суб'єктним складом та за метою (спрямованістю) договорів. Водночас під впливом цифровізації з'явилися специфічні види договорів, які не вписуються в жодні існуючі класифікації. Такими є алгоритмічні договори та юридичні смарт-контракти.

У підрозділі 4.2. «Класифкація договорів за суб'єктним складом у цифрову еру та її трансформація» зосереджено увагу на поділі договорів залежно від того, які суб'єкти виступають їхніми сторонами, а також на тому, яких змін зазнала ця класифікація під впливом цифровізації.

Обґрунтовано, що домінуюче положення операторів онлайн-платформ призводить до появи нового виду договорів у цій класифікації – договорів, що укладаються між оператором онлайн-платформи та тими користувачами платформи, що пропонують свої товари (роботи, послуги тощо) (так звані «договори типу P2B»). Ці договори характеризуються асиметрією договірної позиції сторін, оскільки оператор онлайн-платформи в них завжди є сильнішою стороною, а бізнес-користувач платформи – слабшою. Доведено, що відносини, що виникають при укладенні й виконанні таких договорів, потребують спеціального регулювання на кшталт того, яке існує для договорів між суб'єктами підприємницької діяльності і споживачами. Це є мінімально необхідним для адаптації вітчизняного законодавства

до вторинного законодавства ЄС у сфері регулювання відносин за участю онлайн-платформ.

Продемонстровано, що алгоритми (боти, цифрові помічники тощо), які залучаються для автоматизації укладення або виконання договорів, є лише цифровими інструментами і не можуть бути наділені правосуб'єктністю, навіть якщо вони здатні діяти і приймати рішення автономно. Їх залучення до укладення договору фактично не призводить до необхідності перегляду існуючої класифікації договорів за суб'єктним складом або до необхідності виокремлення договорів типу «алгоритм до особи» або «алгоритм до алгоритму». Сам факт використання алгоритму не змінює договірної позиції сторони (сторін) як слабшої чи сильнішої.

У підрозділі 4.3. «Класифікація договорів за критерієм мети (направленості) і її трансформація в цифрову еру» досліджується трансформація поділу договорів за критерієм мети їх укладення та здійснюється кваліфікація договорів, які укладаються стосовно об'єктів, що або виникли під впливом цифровізації (зокрема, віртуальні активи й цифровий контент) або правова природа яких істотно змінилася в умовах цифровізації (наприклад, дані).

Обґрунтовано, що цифровий контент має потрійну правовову природу: він є і даними (нематеріальним об'єктом), і цифровою річчю, і об'єктом прав інтелектуальної власності. Тому кваліфікація договорів щодо нього залежить від того, в якій саме якості він надається користувачу. Договори про надання цифрових послуг слід кваліфікувати як різновид договорів про надання послуг. Водночас такі договори є пойменованими.

Визначено, що дані – це форма вираження інформації, основне призначення якої полягає не в здатності виступати джерелом знань, а в здатності до електронної й автоматизованої обробки. З'ясовано, що за критерієм персоніфікації дані поділяються на персональні та неперсональні. Їх спільною рисою є їхня оборотоздатність. Різниця між ними полягає в тому, що права щодо персональних даних завжди належать тим особам, яких вони стосуються – фізичним особам, а неперсональні дані - це дані не про когось, а про щось, а тому у таких даних немає конкретного носія (суб'єкта даних), але є особи, які беруть участь у їх генерації. Обґрунтовано, що дані не є цифровою річчю в розумінні ст. 179-1 ЦК України, оскільки вони: (а) можуть існувати і створюватися не лише в цифровому середовищі; (б) характеризуються такою ознакою, як невичерпність при

використанні (*non-rivalrousness*). Тому договори щодо даних є непойменованими. Водночас до них за аналогією можуть застосовуватися окремі положення щодо класичних типів (видів) договорів.

З'ясовано, що характерними ознаками віртуальних активів з технічної точки зору є те, що вони: (а) не можуть копіюватися й існують у визначеній кількості (мають таку ознаку, як вичерпність *(rivalrousness)*, та (б) можуть зберігатися в такий спосіб, що їхній володілець матиме виключний контроль над ними (за допомогою некустодіального гаманця). У зв'язку з цим віртуальні активи є такими об'єктами цивільних прав, правовий режим яких може бути прирівняний до речей (з тією лише відмінністю, що вони існують у цифровому середовищі), а тому вони можуть уважатися об'єктами права власності. Отже, договори між користувачами DLT (блокчейну) щодо передання віртуальних активів можуть кваліфікуватися як договори про відчуження майна. Договори ж між власниками віртуальних активів та надавачами послуг щодо віртуальних активів є різновидами договорів про надання послуг. Якщо договори між власниками віртуальних активів і надавачами послуг щодо них поєднують зберігання цих активів з іншими послугами, то такі договори є змішаними. Якщо ж послуги щодо розпорядження, обміну віртуальних активів і т.ін. надаються окремо, то відповідні договори є договорами про надання послуг. Залежно від змісту відповідних договорів, вони можуть кваліфікуватися в межах певних видів договорів про надання послуг (договору доручення, комісії, управління майном тощо).

У підрозділі 4.4. «Особливі види договорів у цифрову еру та особливості захисту прав їх сторін» ідеться про ті договори, які виникли під впливом цифровізації і які не вписуються в жодні розроблені в договірному праві класифікації договорів через їх специфічність. Такими є алгоритмічні договори та договори, усі або частина умов яких викладені у вигляді смарт-контракту чи в яких смарт-контракт використовується для автоматизації їх виконання.

Визначено, що алгоритмічний договір – це договір, укладення, виконання або формулювання умов якого відбуваються за допомогою алгоритму, що забезпечує автоматичне та/або автономне прийняття рішень. Обґрунтовано, що алгоритмічний договір не може бути позбавлений дійсності або позовного захисту лише на тій підставі, що його сторона (сторони) не вчиняли безпосередніх дій, спрямованих на

його укладення або виконання, делегувавши це алгоритму. Запропоновано імплементувати до вітчизняного законодавства положення статті 8 Модельного закону ЮНСІТРАЛ про автоматизоване укладення договорів: за загальним правилом алгоритмічний договір (правочин) є дійсним, навіть якщо певна дія, вчинена алгоритмом, була непередбачуваною, крім випадків, коли цю дію не могла розумно передбачити сторона, якій вона приписується, а інша сторона знала або не могла не знати про те, що контрагент не передбачає вчинення такої дії.

Обґрунтовано, що смарт-контракт є комп'ютерною програмою, яка розміщується і функціонує на базі технології розподіленого реєстру даних (DLT) або іншої подібної за своїми технічними характеристиками технології. Смарт-контракт може розглядатися як категорія договірного права, лише якщо він певним чином стосується укладення або виконання договору. При цьому смарт-контракт, у якому викладені всі умови домовленості між сторонами, може вважатися цивільно-правовим договором у значенні ч.1 ст. 626 ЦК України.

Доведено, що якщо смарт-контракт являє собою частину договору або виступає засобом виконання договору, і при цьому версія умов договору, викладена мовою програмування (власне, смарт-контракт), суперечить версії, викладеній природною мовою, то версія, викладена природною мовою, повинна мати перевагу над смарт-контрактом. Запропоновано внести відповідне правило в Главу 52 ЦК України, а саме, в ст. 628, яка присвячена змісту договору.

Обґрунтовано, що на законодавчому рівні слід упровадити вимогу забезпечити технічну можливість відмови, зміни, розірвання або припинення виконання договорів, які є смарт-контрактами, частина умов яких викладена у вигляді смарт-контракту або виконання яких забезпечується смарт-контрактом. Така вимога повинна стосуватися сторони договору приєднання, яка встановила умови договору у формулярах або інших стандартних формах, а також суб'єкта підприємницької діяльності у договорах типу B2C. Зокрема, таке правило може бути внесено до ст. 634 ЦК України, яка регулює договори приєднання, а також до ст. ст. 9, 13, 14 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-XI та до ст.ст. 4, 18, 19, 21 Закону України «Про захист прав споживачів» від 10 червня 2023 року № 3153-IX.

Доведено, що відсутність інформації про реальні імена сторін

смарт-контракту, які виступають під автоматично згенерованим псевдонімом – цифровим кодом не впливає на визнання таких смарт-контрактів договорами, якщо при цьому останні відповідають всім ознакам договору, що визначені в ч. 1 ст. 626 ЦК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, яка полягає у формулюванні найбільш послідовних та адекватних сучасним реаліям підходів до регулювання договірних правовідносин та до вирішення спорів, що виникають між учасниками цих правовідносин, в умовах цифровізації, на базі комплексного аналізу правового концепту договору як такого, його форми, порядку укладення, а також класифікації договорів.

У результаті дослідження зроблено такі висновки:

1. Цифрова або інформаційна ера – це історичний період, який характеризується стрімким зрушенням від економіки, заснованої на традиційних виробничих потужностях, до економіки, яка базується на поєднанні комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Цифровізація в широкому розумінні являє собою процес проникнення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя.

2. Цифровізація чинить вплив на договірні відносини через технологічні зміни, які відбуваються в цифрову еру, а також через економічні зміни, що стали наслідком відповідних технологічних змін. Технологічні зміни торкнулися: форми договорів, обумовивши виникнення електронної форми; укладення договорів, створивши можливість для їх укладення алгоритмами (ботами); виконання договорів, надавши можливість зробити виконання автоматичним; об'єктів договірних відносин, спричинивши появу нових об'єктів або зміну природи існуючих. Економічні зміни, що відбулися в цифрову еру під впливом технологічних: посилили самодостатність та універсальність договору як регулятора відносин між його сторонами; спричинили появу договірних мереж; обумовили посилення ролі посередників, якими є оператори онлайн-платформ, у договірних правовідносинах між Інтернет-користувачами.

3. У цифрову еру виникають і набувають значного поширення альтернативні форми регулювання договірних відносин: приватне регулювання (прийняття кодексів професійної (ділової) етики (кодексів поведінки), політик корпоративної соціальної

відповідальності та платформне регулювання) та алгоритмічне регулювання.

4. Необхідність у зміні на законодавчому рівні підходів до регулювання договірних відносин під впливом цифровізації виникає не при будь-якій зміні у технологічній сфері, а у зв'язку із застосуванням у договірній практиці дизруптивних технологій, які призводять до докорінних змін у цій практиці. На сьогодні такими технологіями є штучний інтелект, хмарні обчислення, аналіз Великих даних і DLT (зокрема, блокчейн), використання яких змушує законодавців по всьому світу переглядати існуючі положення законодавства, яким регулюються договірні правовідносини.

5. Форма правочину (договору) – це спосіб волевиявлення та/або результат поєднання декількох способів волевиявлення сторін щодо всіх умов, які складають зміст правочину (договору). Найбільш суттєвою трансформацією форми договору (правочину), яка відбулася під впливом цифровізації, є поява електронної форми представлення інформації.

6. Електронна форма не є самостійним різновидом форм правочинів. Вона може слугувати підтвердженням вчинення правочину в усній формі, а якщо вона відповідає вимогам до письмової форми правочину, а саме, вимозі фіксації (ч. 1 ст. 207 ЦК України) і вимозі підпису (ч. 2 ст. 207 ЦК України), то може бути прирівняна до письмової форми.

7. Електронні підписи різняться за своїми технічними й функціональними характеристиками, однак спільним для всіх них є те, що вони забезпечують певний рівень ідентифікації особи підписувача, а також підтверджують його згоду на вчинення правочину (укладення договору). Окремі види підписів (зокрема, удосконалений та кваліфікований електронний підпис) забезпечують також цілісність та незмінюваність електронного документа, який підписаний з їх допомогою. В українському законодавстві лише кваліфікований електронний підпис прирівняно до власноручного підпису. Водночас законодавство не вимагає використання лише цього виду підпису для того, щоб вимога письмової форми правочину була додержана або документ уважався підписаним належним чином.

8. Поширення практики укладення договорів за допомогою засобів електронної комунікації саме по собі не вплинуло на зміст і послідовність стадій укладення договору, а також на вимоги, яким вони мають відповідати. Водночас воно істотно вплинуло на способи

волевиявлення сторін майбутніх договорів як при формулюванні оферти, так і акцепту.

Однією з особливостей вираження пропозицій укласти договір (оферт) за допомогою засобів електронного зв'язку є те, що завдяки сучасному рівню розвитку глобальної мережі Інтернет вони набувають глобального характеру і можуть бути потенційно акцептовані мільярдами осіб із будь-яких країн світу. Що стосується акцепту, то він може виражатися різними механічними способами в цифровому середовищі, які поділяють на два види: *click* (від англ. клацнути, клікнути) і *browse* (від англ. завантажити, прогорнути), залежно від чого і договори з використанням таких способів поділяються на *click-wrap contracts* (клік-обгорткові договори) та *browse-wrap contracts* (браузер-обгорткові договори).

9. Враховуючи особливості сучасної практики укладення договорів, на сьогодні немає необхідності у внесенні змін до законодавства з метою окремого регулювання укладення договорів за допомогою електронних засобів комунікації, оскільки це необґрунтовано створить паралельні режими регулювання порядку укладення договорів онлайн і офлайн. Водночас необхідність у точкових змінах до положень законодавства, якими регулюється укладення договорів, існує. Зокрема, доцільно: (а) змінити правило щодо співвідношення публічних оферт і запрошень робити оферти, встановивши, що будь-які пропозиції (як адресні, так і публічні), у яких містяться всі істотні умови майбутнього договору, є офертами; (б) внести до загальних положень ЦК України норму, яка б визначала загальні правила надіслання й одержання повідомлень, що мають юридичне значення (в тому числі, оферт та акцептів), у якій: надати визначення юридично значущим повідомленням; визначити момент, з якого таке повідомлення обумовлює виникнення правових наслідків; визначити, коли саме повідомлення вважається одержаним адресатом, залежно від форми його втілення; визначити, на яку адресу (в тому числі й електронну) має бути надіслано повідомлення, щоб уважатися одержаним адресатом.

10. Цифровізація договірної практики вплинула на класифікацію договорів за суб'єктним складом, за метою (спрямованістю) договорів, а також призвела до появи нових видів договорів.

Що стосується класифікації за критерієм суб'єктного складу, то у зв'язку з появою онлайн-платформ, з одного боку, відбувається

стирання межі між договорами типу B2C (договори між суб'єктами підприємницької діяльності та споживачами) та C2C (договори між фізичними особами). З іншого боку, з'являється новий вид договорів – договори типу P2B (договори між операторами платформи та бізнес-користувачами платформи), в яких сильнішою стороною є оператор платформи, а слабшою - бізнес-користувач.

Класифікація за критерієм мети (спрямованості) зазнає змін у зв'язку з появою нових об'єктів цивільних правовідносин (як от віртуальні активи, цифровий контент, цифрові послуги тощо) або зміни природи існуючих (наприклад, даних). У зв'язку з цим з'являються нові типи й види договорів, що неповною мірою вписуються в ті типи (види) договорів, які врегульовані чинним законодавством.

11. Кваліфікація договорів щодо цифрового контенту залежить від того, в якій саме якості він надається користувачу. Якщо він надається як об'єкт права інтелектуальної власності, то договір буде кваліфікуватися як договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Якщо ж він надається як певне благо, що має ті чи інші функціональні та споживчі властивості, відповідний договір кваліфікуватиметься як договір купівлі-продажу.

12. Договори про передання віртуальних активів, уключаючи ті, що існують на приватному DLT, від одного користувача DLT (блокчейну) до іншого є договорами про відчуження майна (купівля-продаж, дарування, міна тощо, залежно від їх предмета та оплатності). Договори між власниками віртуальних активів та надавачами послуг щодо віртуальних активів є різновидами договорів про надання послуг. Якщо їх предметом є послуга щодо зберігання віртуальних активів на електронних гаманцях, вони кваліфікуються як договори зберігання, які належать до спеціальних різновидів зберігання.

13. Договори щодо даних є непойменованими. Водночас до них можуть за аналогією застосовуватися певні положення стосовно класичних типів (видів) договорів (зокрема, купівлі-продажу, дарування, оренди, договорів про спільну діяльність тощо), залежно від їх предмета, оплатності та інших умов.

14. Алгоритмічний договір характеризується тим, що його укладення, виконання або визначення його умов відбуваються за допомогою алгоритму, яким є цифровий асистент, бот або інша програма, що забезпечує автоматичне та/або автономне прийняття рішень.

15. Смарт-контрактом є комп'ютерна програма, що розміщується і функціонує на базі DLT (блокчейну) або іншої подібної за своїми технічними характеристиками технології, і автоматизує виконання різноманітних операцій (транзакцій), зокрема, договорів, а також може виражати частину або всі умови договорів між користувачами DLT або іншої подібної технології. Залежно від форми взаємодії смарт-контракту і договору виділяються такі види смарт-контрактів: 1) смарт-контракти, що являють собою частину договору; 2) смарт-контракти, що являють собою договір у цілому; 3) смарт-контракти, які є інструментом виконання договору в автоматизованому вигляді.

16. Для забезпечення захисту прав та інтересів сторін договорів, які містять смарт-контракт, є смарт-контрактами в цілому або спираються на смарт-контракти як на інструменти їх виконання, у цивільному законодавстві мають знайти відображення такі положення: (а) смарт-контракт, у якому викладені всі умови домовленості між сторонами, може вважатися договором у значенні ч.1 ст. 626 ЦК України; (б) договір не може бути визнано недійсним з тієї лише причини, що його умови викладені у вигляді смарт-контракту; (в) якщо договір укладається між суб'єктом підприємницької діяльності та споживачем, то умови договору, виражені у вигляді смарт-контракту, мають бути перекладені природною (людською) мовою для споживача; (г) якщо смарт-контракт суперечить версії договору, викладеній природною мовою, то версія, викладена природною мовою, має перевагу над смарт-контрактом; (д) у разі невідповідності смарт-контракту домовленості сторін, досягнутої природною мовою, відповідальність несе: 1) та сторона договору, яка розробила смарт-контракт (у тому числі із залученням найманих працівників чи третіх осіб на підставі окремого договору); 2) та сторона договору, в частині смарт-контракту, що був розроблений якою, була допущена помилка, - якщо смарт-контракт був розроблений обома сторонами або їхніми працівниками; 3) та сторона, яка контролювала процес розробки смарт-контракту та/або приймала результати такої розробки, якщо смарт-контракт був розроблений третьою особою, що була залучена обома сторонами договору.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації.

Наукові статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, та розділи в колективних монографіях

1. Філатова Н. Ю. Правочини з використанням електронної форми представлення інформації. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 40–55. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.136.91899.
2. Філатова Н. Ю. Регулювання особливостей укладення електронних договорів: порівняльно-правовий аналіз. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 139. С. 63–77. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.114079.
3. Бережняк О. С., Філатова Н. Ю. Договори типу click-wrap і browse-wrap: особливості і призначення. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство.* 2018. Вип. 1. С. 87–97. DOI: https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.1(32).133063.
4. Філатова Н. Ю., Логойко О. О. Порівняльний аналіз особливостей укладення електронних договорів в Україні і Німеччині: правові аспекти. *Правова держава*. 2020. Вип. 38. С. 92–100. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.
5. Філатова-Білоус Н. Ю. Теорія пропертизації даних: критичний аналіз із погляду доктрини права власності. *Право України*. 2021. № 5. С. 85–102.
6. Патачиц Н. О., Філатова-Білоус Н. Ю. Перспективи визначення правового режиму криптовалюти у вітчизняному цивільному законодавстві з урахуванням досвіду зарубіжних країн. *Форум Права*. 2021 № 67(2). С. 62–77. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4650279.
7. Філатова-Білоус Н. Ю. Захист прав на віртуальні активи. *Право власності: способи захисту крізь призму судової практики* : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2023. С. 338–365. URL: https://jurkniga.ua/pravo-vlasnosti-sposobi-zakhistu-kriz-prizmu-sudovoi-praktiki/?srsltid=AfmBOopUPbFbTIPJ_VaEXWAy0qco1BFZ6gXiql_uDr8MF-12JvyCHkVm.
8. Filatova-Bilous N. Yu. Novations of European law on online platforms: On the edge of economic analysis and human rights law.

Economic Theory and Law. 2023. № 3. P. 59–76. DOI: https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-54-3-59.

9. Filatova-Bilous N. Online Platforms and New Challenges for Modern Law on E-Commerce. *Problems of Legality*. 2023. No. 162. P. 312–329. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.284666.

10. Filatova-Bilous N. European Fundamental Values and Contract Law in the Digital Era. *European Fundamental Values in the Digital Era* : [monograph] / eds.: Yu. Razmetaeva, N. Filatova-Bilous ; European Union ; Jean Monnet Centre of Excellence ; Yaroslav Mudryi National Law University. Kharkiv, 2024. P. 131–166. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178518073.

11. Філатова-Білоус Н. Ю. Поняття й місце алгоритмічних договорів у сучасній договірній практиці. *Київський часопис права*. 2025. № 3. С. 103–110. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.14.

12. Філатова-Білоус Н. Укладення договорів з використанням алгоритмів: старі проблеми й нові виклики в контексті застосування ШІ. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 171. С 63–77. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.171.338051.

Наукові праці, опубліковані в наукових іноземних рецензованих виданнях, у тому числі, в наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection, Scopus

1. Dudenko T., Filatova N., Khodyko I. UNCITRAL approaches to regulate electronic contracting. Are they still applicable? Based on Ukrainian and other CIS countries' experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, iss. 8. P. 2317–2326.
URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5278. **(Scopus).**

2. Filatova N. Smart contracts from the contract law perspective: Outlining new regulative strategies. *International Journal of Law and Information Technology*. 2020. Vol. 28, iss. 3. P. 217–242. DOI: https://doi.org/10.1093/ijlit/eaaa015 **(Web of Science Core Collection, Scopus (Q1)).**

3. Filatova-Bilous N. Once again platform liability: on the edge of the 'Uber' and 'Airbnb' cases. *Internet Policy Review*. 2021. Vol. 10, iss. 2. P. 1–27. DOI: https://doi.org/10.14763/2021.2.1559 **(Web of Science Core Collection, Scopus (Q1)).**

4. Filatova-Bilous N. Content moderation in times of war: testing state and self-regulation, contract and human rights law in search of

optimal solutions, *International Journal of Law and Information Technology*. 2023. Vol. 31, iss. 1. P. 46–74. DOI: https://doi.org/10.1093/ijlit/eaad015 **(Web of Science Core Collection, Scopus (Q1)).**

5. Filatova-Bilous N. Data Contracts under Recent Developments of European Law: Novations and Paradoxes. *Vilnius university law Journal Teisė*. 2023 Vol. 129. P. 127–142. URL: https://www.journals.vu.lt/teise/article/view/32573/32553.

6. Filatova-Bilous N. Intellectual property, artificial intelligence and contract law: are there any intersections and fruitful collaborations between these areas? *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. Vol. 6. P. 33–41. https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.6.5.

7. Filatova-Bilous N., Tsuvina T., Karnaukh B. Digital Platforms' Practices on Content Moderation: Substantive and Procedural Issues Proposed by DSA. *Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2023 (ICTM 2023) : Conf. proceedings*. Cham, 2024. Vol. 2. P. 196–207. (Lecture Notes in Networks and Systems. Vol. 996). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_16 **(Scopus).**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Філатова Н. Ю. Проблема визначення місця електронної форми представлення інформації в системі форм договорів. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 17 лют. 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 260–264.

2. Філатова Н. Ю. Електронні договори і смарт-контракти: проблеми відповідності формальним вимогам. *Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 14 лют. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 301–306.

3. Філатова Н. Ю. Відмова від традиційних форм і ренесанс формалізму в умовах розповсюдження практики укладення електронних договорів. *Проблеми цивільного права і процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 290–293.

4. Filatova N. Formal Requirements vs. Electronic and Smart Contracting. *Evolution of Private Law. New Perspectives.* Katovice, 2018. P. 113–127.

5. Філатова Н. Ю. До питання про вплив електронної форми на зміст прав і обов'язків сторін електронного договору. *Актуальні проблеми приватного права : матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 22 лют. 2019 р.)*. Харків, 2019. С. 304–308.

6. Філатова Н. Ю. Великі дані (Big Data) як об’єкт цивільних прав. *Речове право: пріоритети та перспективи : матеріали Київ. прав. читань (м. Київ, 22 берез. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 131–140.

7. Філатова Н. Ю. Вимоги щодо форми договору в цифрову епоху: чого бракує українському законодавству? *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжн. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 28 лют. 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 356–361.

8. Філатова-Білоус Н. Ю. Персональні дані – продовження фізичної особи в соціальному житті чи її власність? *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України : матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. В. П. Маслова* (м. Харків, 12 берез. 2021 р.). Харків, 2021. С. 296–299.

9. Філатова-Білоус Н. Ю. Цифровий контент як нетиповий об’єкт цивільних прав. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність : матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 4 лют. 2022 р.)*. Харків, 2022. 540 с. С. 301–306.

10. Філатова-Білоус Н. Ю. Онлайн акаунти та право власності: чи зустрінуться коли небудь ці концепції? *Правові виклики сучасності: захист прав людини в цифрову еру : матеріали V Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (м. Чернівці, 13 листоп. 2024 р.)*. Чернівці, 2025. С. 209–212.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Філатова Н. Ю. Коментар до ст. ст. 961–966. *Цивільний кодекс України: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців,*

фахівців : наук.-практ. коментар / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. Т. 9. Ч. ІІІ: Послуги. Перевезення. Транспортне експедирування. Зберігання. С. 342–390.

2. Філатова Н. Ю. Правочини, які можуть вчинятися усно. *Цивільний кодекс України : наук.-практ. коммент*. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2021. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. Гл. 16, ст. 206. С. 215–220.

3. Філатова Н. Ю. Правові наслідки недодержання вимоги щодо письмової форми правочину. *Цивільний кодекс України : наук.-практ. коммент*. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2021. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. Гл. 16, ст. 218. С. 324–333.

4. Філатова-Білоус Н. Цивільно-правовий договір. *Цивільне право (частина особлива). Курс лекцій* : навч. посіб. / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. Лекція 6, пп. 5–7. С. 146–155.

5. Філатова-Білоус Н. Ю. Цифровий контент: поняття, особливості і перспективи правового регулювання. *Нетипові об'єкти : зб. ст.* / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2022. С. 164–188.

6. Filatova-Bilous N., Tsuvina T. Online Accounts – Comparative and Private International Law Aspects**.** *Yearbook of Private International Law./* eds.: A. Bonomi, I. Pretelli. Köln, 2024. Vol. XXV–2023/2024. P. 301–342. DOI: https://doi.org/10.9785/9783504389222-022.

7. Філатова-Білоус Н. Ю., Глотов С. О. Цифрові речі. *Цивільне право України (Частина загальна)* : підруч. / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2024. Гл. 3, §4. С. 131–143.

8. Філатова-Білоус Н. Правова природа онлайн-акаунтів. Речово-правова, зобов'язально-правова чи щось інше?. *Цивілістична платформа*. 2025. № 1 (4). С. 102-124. https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-4-1-102-124

9. Філатова-Білоус Н. Ю. Відповідальність операторів онлайн-платформ за шкоду, завдану користувачами платформи іншим користувачам цієї ж платформи. *Вчення про цивільно-правову відповідальність* : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2025. С. 339–364. URL: https://clp.org.ua/shop/books/intehralna-tsyvilistyka/vchennia-pro-tsyvilno-pravovu-vidpovidalnist-elektronna/.

АНОТАЦІЯ

Філатова-Білоус Н. Ю. **Правовий концепт договору в умовах цифровізації.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

Робота являє собою комплексне дослідження трансформації договірних відносин у цифрову еру. Доведено, що цифровізація чинить амбівалентний вплив на договір і його роль у регулюванні відносин між різними суб'єктами права. Аргументовано, що електронна форма не є самостійним різновидом форми правочину, а може підтверджувати вчинення правочину в усній формі або прирівнюватися до письмової форми за умови дотримання вимог, що висуваються законодавством до цієї форми правочину. Встановлено, що поширення практики укладення електронних договорів не вплинуло на зміст і послідовність стадій укладення договору, але трансформувало способи вираження волі сторін на цих стадіях. Проаналізовано вплив цифровізації на класифікацію договорів. Обґрунтовано, що поява онлайн-платформ зумовлює стирання межі між договорами типу B2C та C2C, а також призводить до формування нового виду договорів — договорів типу P2B. Продемонстровано, що поява нових об'єктів цивільних прав обумовлює виникнення нових видів і типів договорів, що виокремлюються за критерієм мети (спрямованості). Розкрито поняття алгоритмічного договору та смарт-контракту. Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення презумпції їх дійсності.

Ключові слова: цифрова ера, цифровізація, договір, договірне право, електронний договір, електронна форма правочину, електронний підпис, онлайн-платформи, електронна комерція, цифровий контент, дані, віртуальні активи, блокчейн, алгоритмічний договір, смарт-контракт.

SUMMARY

Filatova-Bilous N. Y. **The legal concept of a contract in the context of digitalization.** Qualification research thesis on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Legal Sciences, specialty

12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law» – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of the transformation of contractual legal relations in the digital era. The research proves that digitalization has an ambivalent impact on the contract and its role in regulating relations between various participants of private legal relations: on the one hand, the contract regulates relations only between its parties, of whom there are usually two, but on the other hand, the contract actually becomes a universal and fundamental regulator of relations between Internet users, of whom there are billions around the world.

It is argued that the electronic form is not an independent type of forms of juridical acts, but may confirm the formation of a juridical act orally or be qualified as a written form, provided that the requirements of the law for a written form are met. The legal nature of electronic signatures, their types, and features of their use in private law relations have been studied.

It has been established that the spread of the practice of concluding contracts using electronic means of communication has not affected the content and sequence of the stages of contract formation and the general requirements with which they must comply. However, digitalization has significantly transformed the ways in which the parties express their will.

The impact of the digitalization of contractual practice on the classification of contracts according to various criteria is analyzed. It is substantiated that the emergence of online platforms and the spread of the practice of concluding contracts between their users leads to the blurring of the line between B2C contracts and C2C contracts, as well as to the formation of a new type of contract — P2B contracts.

It is argued that the emergence of new objects of civil rights (such as digital content, virtual assets, online accounts, etc.) leads to the emergence of new kinds and, in some cases, new types of contracts. It is proven that contracts for digital content, depending on the nature of their provision, should be classified either as contracts for the disposal of intellectual property rights or as contracts of sale. Data contracts are defined as unnamed contracts to which the rules on classic contract types may be applied by analogy of law. Contracts for virtual assets, which are concluded between users of DLTs, can be classified as contracts of sale, donation, etc. (depending on whether they are gratitutious or not and other conditions).

The concepts of algorithmic contracts and smart contracts are

revealed, and their correlation and types are defined. The necessity of legislative consolidation of the presumption of validity of contracts, the terms of which are set out in the form of smart contracts, as well as the rules of priority of the text of the contract, set out in natural language, in case of its discrepancy with the terms of the contract set out in the form of program code, is substantiated.

Keywords: digital era, digitalization, contract, contract law, electronic contract, electronic form of juridical act, electronic signature, online platforms, e-commerce, digital content, data, virtual assets, blockchain, algorithmic contract, smart contract.

Підписано до друку 28.04.2026. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 2.8. Обл.-вид. арк. 2.4. Тираж 100 пр. Зам. No 226
Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна,
тел. (097) 445-07-79

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК No 8388 від 16.07.2025